

Александар Јерков
Филолошки факултет, Београд

РАЗУМЕТИ ПРОПАСТ. ПОСТМОДЕРНО ДОБА У АПОКАЛИПТИЧКОЈ ВИЗУРИ

Полазећи од основне идеје апокалипсе као уништења на путу спасења, аутор се осврће на историју античке књижевност и на археологију постмодерног стања, да би затим описао неколико важних књижевноисторијских момената у савременој српској прози од Радомира Константиновића до Горана Петровића и Владимира Тасића. Питање постмодерног стања повезао је са књижевноисторијском динамиком, а код Доситеја и Његоша указује на архитектуре постмодерних стратегија.

Кључне речи: модернитет, постмодерна, апокалипса, *раза* аутор, *разеп*, *разроман*, *размера*, *разоткрити*, хуманизам

Апокалипса је инфлација пропасти. Оно што у њој зачуђује јесте несигурност уништења које, иако има *размеру* и интензитет, мора више пута да се понавља како би посао пропадања био доведен до краја. Највише изненађује, међутим, да је пропаст пут ка спасењу, да ће тек свет који се сурва у нигдину прићи коначно повољном исходу. А тамо нас чека питоми лав, онај стадијум који Ниче у слици насмејаних лавова није допуштао, па их нема ни у српској прози од Радомира Константиновића до Предрага Марковића, код којих се јављају Ничеови лавови, нити од Црњанског до Киша и нарочито Пекића, код којих се јавља Ниче као мера нихилистичке предилекције јунака или саме прозе. Тамо нас уз трон Спаситељев чека и спокојно јагње, какво Андрићева Аска у овоме свету никада није могла да буде. Тај детаљ пророчанства, који није ништа мање несигуран но цело пророчанство, претвара слику неизбежног самоуништења у религијску басну. Али ако би се само тренутак дуже цела приповест посматрала без оквира религијске драме, прича би сама по себи била баснолика и без ових животиња, јер би у њој поку о спасењу доносили звер разарања и преблаго биће спасења за које смо, по Ксенофону сасвим оправдано, претпоставили да мора личити на нас тако што ми личимо на њега. Да коњи имају бого-

ве, богови би личили на коње, са чиме би се у *Златном руну* било лако сложити. Да за људе има спасења, спасење би имало облик човека па би и човекова историја била историја људскости, што она никада није била и по свој прилици неће ни бити, осим ако се генетском интервенцијом не измени код агресије и грамзивости. Ми смо данас у оном тренутку историје када грамзивост на још очигледнији начин влада светом. Још увек смо само јагањци на трпези, никако за трпезом. И још увек је једина утеха да ће и они који нас у транзицији прождиру бити прождрани смрћу. Тужна утеха ума који одбија да разуме како је то могуће, нарочито после две хиљаде година хришћанства. Осим као фарса савремених друштава и њихове хуманитарности, дакле као перверзна љубав из интереса која уништава, нема политике љубави, као што нема ни *полиџике пријатељства*.

Нипошто није јасно зашто би се у часу када је историја доведена до потпуног поништења, при чему је таква историја плод човековог деловања на овој планети, зашто би се у том јединственом часу човековог сусрета са истином о себи све преокренуло лепом бојом вољом да таквог човека и такво човечанство спасе. Превише је чак и од Господа Бога очекивати да нас такве спасе, не зато што не би могао, увек је он то могао, па је отуда и његово историјско оклевање да нас спасе или пусти да се докрајчимо претеран цинизам и неопростива бруталност. Могао би бити случај да он то још увек хоће само у религијској басни. Као да је потребно потпуно пропасти да би се спасло, а не потпуно се спасти да се не би пропало. Није случајно да су Пекић, уз Дебифеа сликајући пикник на Голготи и место јагњета подмећући прво сендвич, а онда и погрешног човека, и Киш у апостолским (не)делима са Симоном Чудотворцем, изразили ову циничку мисао. Један је после имагинирао роботичку и футуристичку апокалипсу од вируса до укинућа људскости, други је остао при идеолошком комплоту и холокаусту као једином правом упризорењу апокалипсе без спасења, или, како је говорио Стејнер, часу када пакао излази на површину земље.

Достојевски се питао хоће ли поново видети Машу. Једна девојчица у Сијера Леонеу питала се хоће ли јој рука коју су јој у грађанском рату одескли мачетом поново израсти. Мене мучи зашто је гелер у Батајници морао да погоди Милицу која се пробудила и села на ношу у погрешној ноћи када хуманитарци нападају. Свако има свој Армагедон у којем страда идеја са којом је до тада покушавао да живи, или да се саживи. Мој стари друг, Влада Пиштало, каже у роману миленијумског хтења да то не разуме и пита у

том роману мене безименог где је ту патња и брига о малим Ал-банкама. Кад му одговорим, брижљиво да не потценим ни роман ни старо другарство, шта не ваља у тој лажној апотекарској ваги коју би да стави пред мене као теразије правичности на страшном суду, и то не само због деце у Вијетнаму, или данас у Ираку или Авганистану, коју приповедни ум не може да доживи и представи, и не само због малих Индијанаца или црнцића у гету, већ не ваља у супсумцији хуманости као такве која никада није апстрактна; кад му тако одговорим како критичар једино уме ако је брижан, он заћути као увређени дечачић. Каже, после, зашто то нисам прво рекао њему, као што је он ваљда прво то своје писаније прочитао мени? Крхка су пријатељства са писцима, али се прошлост из њих никада не брише. Уосталом, да је било прилике, можда би дописао оно што овако као да неће да зна, рецимо како је Драган патио што су заклали Нану, Муслиманку траварку са Романије, или зашто су Бранкицини родитељи умрли од глади, а мој комшија умро јер није имао да купи лек и никоме то није хтео да каже, или зашто је Хадидијев отац пуштао браду у Сарајеву, и све друго, укључујући и то да се први дан Београда без струје није могао поднети баш због Сарајева. Хуманизам није политика умне апстракције већ непосредне чулне датости сазнања о томе да све друго значи само корак ближе апокалипси. Зато су Пишталови апокалиптички *Манифести* изванредни, а дијалог са Ђаволом о Тесли није. И чак и да у целом свемиру данас само једно читалачко биће брине о *Манифестима*, једног дана ће свог *разутора* они држати у историји књижевности као највећег писца краја Југославије. Јер Валдано непоправљиви је највећи писац југословенске апокалипсе, у којој је модернизам доведен до краја манифестне авангардности. После њега само је Војислав Деспотов имао тако манифестну снагу, а то је писац којем сам, не знам ни ја како, остао дужан: никада ни на једној књижевној вечери нисам говорио о њему, а писао сам тек када је већ умро. Било је у њему узалудности приповедне апокалипсе, која ми је промакла у вреви књижевног живота, највероватније због Басаре. Не где између *Психолошка* и *Уклето земље* је други врхунац постмодерне апокалипсе.

Рат који се Пишталу и Немањи Митровићу причињавао у време када нам је све било ближе од ратне имагинације и мистерије ратности, то је редак случај далекосежне приповедне прекогниције. Степен збуњености њихових јунака од *Сна раша* до *Сликовнице*, мера је нашег положаја у свету и погледа на свет. И, ако смем да додам пред овим теразијама младости на којима прихватам да се

одмери моја судбина, ја сам још увек тамо где је било оно најбоље у тој тако узалудној и ипак непоправљиво лепој књижевној младости. Била су то боља времена, можда смо били и бољи људи, ако је то уопште могуће бити, и немам намеру никуда одатле. Тамо где је постмодернизам почињао, и где су се сви разлози његовог нужног књижевноисторијског краја могли наслутити, ту пребивају, као да прошлост не пролази, сензибилитет и критичка самосвест до којих ми је стало. Ових дана појавиле су се две лепе књиге о томе, две хабилитације наших славистичких колегиница из Лавова и Кракова. Пакао је само то могао да смисли да разумем тек по нешто у тексту на украјинском Але Татаренко и пољском Силвије Новак-Бајцар, таман толико да имам утисак као да знам шта пише, и истовремено да нисам сигуран шта оне тачно кажу. Гледам поново у ту књижевну прошлост која нам се не може одузети не зато да бих установио у чему смо сагласни, а о чему мислимо различито, већ зато што је нешто постало књижевноисторијска чињеница. *Vona fortuna, iuventutis amici litterati!*

Апокалиптичка басна са којом се живи већ хиљадама година, какве год оне биле, дражи нашу имагинацију јер је плод врхунске драматургије, на жалост холивудског типа. Преокрет историјског хорора као последња узданица усред историјске самодеструкције, или страх од одговорности за историјско деловање претворен у негативни сценарио поништења и врхунску божију интервенцију, све је то заправо отисак шизофрене релације успостављене између разума и историје. Апсурд историјског ума одговоран је за највећу патњу модерног доба, ноогене неурозе и психозу смисла. Раскорак између историјских моћи и човекових стварних потреба, или, још горе, само човеково биће као облик људске несреће, не могу се превазићи ни разумним средствима ни историјским посредовањем. Човек није мање несрећан у историјски најразвијенијим људским друштвима. Откако је то постало јасно, свака идеја историје и историјског развоја је сувише компромитована да би пружала, сама по себи, било какве наде у спасење.

Човеку није добро на овој планети, што због несрећне еволуције коју оличава својом конституцијом, што због немоћи да савлада свој карактер. Човекова судбина и даље је одређена карактером, она није предата на старање сили модерности. *Уз кришику силе* могуће је блиставо писати и пророковати, не и спасти се. Бењаминов рукопис на граници својом судбином, боље но сваком садржином, показује како би изгледао тренутак истине о образовном роману: нема повољног исхода изван нарације. Бењамин мора умрети упр-

кос својој неодољивој љубазности, упркос рационалној процени да је боље да пије воду из баре на земљи макар добио дифтерију, и упркос томе што од целог живота собом носи само рукопис своје студије, јер је у њој знање којег се нацисти не смеју докопати. Бењаминово знање, међутим, претешко је за овај свет. Заправо, после њега ништа друго и не преостаје него апокалиптички сумрак модерности. Ихаб Хасан је и хтео да продуби доњу границу постмодернизма до *Финегановој бдења* и 1939. као катастрофе модернизма, томе би се могла додати и Бењаминова смрт на француско-шпанској граници. То са становишта историје епистеме, кулуре и књижевности свакако није тачно, али јесте једна фигура упозорења коју ваља узети у обзир независно од потребе истраживача да границе преокрета померају у прошлост све док се оне на крају не изгубе. Свака смрт је неразумна и ниједан човек, како је добро написано, не заслужује такав исход. Отуда је смртни карактер човеков изван онога што се разумом може докучити, и самим тим је и модерност као покушај еманципације трагички одређена.

Модерност је, уосталом, много боље решила проблем како опрати веш него како спрати историјску одговорност и прљаву савест човечанства. Ту, у таквом расколу, помаже једино басна у којој деловање добре животиње, животиње самога добра, Господа, значи све оно што човек није и не може бити, и што је модерни човек напокон препознао у себи и око себе као хоризонт своје немоћи. У тренутку тог препознавања човек нити може престати да буде модеран, нити може постати нешто друго. Модерност која сама од себе жели да одустане, а да саму себе не изгуби, то је позиција модерног човека на крају модернитета. То је позиција која је неодржива, али и непревладива, зато после ње долази нешто што то нити укида нити замењује, али долази онкрај и уместо тога. Један парадокс који није жељен, замењен је другим парадоксом који није нежељен.

Та двострукост, да се у самом „почетку“ већ види оно што ће доћи на „крају“, јер је већ и у самом почетку ту (али ће се показати тек уколико се доцније расветли и распространи, па тако унатраг само себе *разоткрије*, те да на „крају“ мора бити и оно што је било на „почетку“, јер иначе то што је почињало не би ни могло да се окончава), то је изазов историчарима књижевности. И они су на њега одговорили брутално, показујући како је сасвим сигурно да је период хеленизма имао у себи многе одлике постмодернизма, од мешања култура до дисеминације идентитета. Отуда није било посебно тешко разумети да ли је Калимах морао бити у позицији постмодерне спрам онога што му је претходило, још мање да је

Аполоније са Родоса коментаришући епове претходних времена раскривао статус епског ума у њима и повиновао се законитостима књижевног наслеђа пре него провери рационалних мотива-ција и веродостојних искуствених трагова. Напокон, није се могло избећи да је *Одисеја* у условно речено постмодерној релацији према *Илијади*. Не само због кућевних знања која у њој проговарају, наспрам архајске хероике бесног ратника, или због преломљеног развоја сижеа у којем се поглед унатраг, према Одисеју, јавља као наративни чвор, удвајање, или само зато што је у њој сценарио повратка постао јачи од модернистичког догађаја освајања и победе. Још више од тога се постмодерност позиције епске самосвести *распознаје* у Одисејевом сусрету са самим собом као књижевним јунаком у епским песмама. Зар то није још и више претеча – у *ау-тобиоесису* – постмодернитета од Сервантесовог јунака који чита о самоме себи, што је покренуло Фукоа, до Жидовог читања романа у роману, што је натерало Бењамина на тако добар израз као што је *чистији роман?* Сузе Одисејеве у часу у којем еп постаје *разеп* место су *прерађања* постмодернитета, исто колико су сузе Ахилејеве место рађања хуманизма, заправо најраније модерности. Први архипостмодерни критичар је, у том случају неодољиви Горгија и његова расправа о лепој Јелени, ненадмашни доказ не само хеременеутике, већ и залагања за једну врсту правичности, која нам је и данас недостижан критички идеал. И зато је то заборављено место античке критике која одмах и олако почиње од Сократа преко Платона и Аристотела до Хорација и Квинтилијана, заборављајући онога ко је написао прву савршену књижевну критику, ако она уопште може бити не само савршена, већ уопште написана.

У таквом пољу књижевноисторијске свести и дејства, апокалиптички лик постмодерне, тај утисак о њеном нестајању, заправо мука са тим да модернизам није ни могућ ни заменљив, дакле једна ужасавајућа неразрешеност са којом се ступило у овај век, контаминирају оваква сазнања, иза којих се не крије лудичка потреба да се све изврне и преокрене. Наравно да постмодернизам не постоји пре постмодерног доба, него само неки елементи који се тек после нагомилавају, док не оформе нову епистемичку површину сусрета (на којој делује нешто што би се у модернизму назвало доминантом, а што би у постмодерним релацијама пре могло да се назове претежношћу), стварајући утисак о промени унутар модернитета. Дубина модерности која у самој себи већ има оно што је изван ње, постмодерност, није логичка замка и главоломка над којом поступају многи истраживачи, већ нужен облик књижевноисторијског

суочавања са епохом која не може да буде то што јесте - засебна епоха.

Није много другачије ни у историји наше књижевности, иако је она збркана тешким историјским приликама па се неравномерно и скоковито развијала. Тако се згушњавају предромантичке епохе, и тако се згушњавају конкурентне поетичке формације у раном модернизму. Оба су процеса закономерна и повезана, али иако су они уочени одавно, готово да се никада не уочава њихова веза: у оба случаја реч је о суочавању са модерношћу и апоријама до којих то одмах доводи. Рецимо, почеци нововековне романескне српске прозе несумњиво су везани за Доситеја. (У некој другој прилици ћу покушати да покажем шта је заборављено код Атанасија Стојковића, што је можда највећи превид у историји српске критике!) Међутим, зашто усред Доситејеве аутобиографије, уз сценарио открића историјског ума, у часу када она прераста у роман једне потраге и путовања, нужно мора да се јави басна, и како да то критика упорно превиђа? Иако су басне везане за последње реченице првога дела *Животија и прикљученија*, иако се ту демонстрира појава разума у облику поуке, дакле само биће просвећености као сазнања, то је остало далеко од увида српске критике. Чак и непосредна интервенција међу стручњацима коју сам једном предузео, па и дискретан облик сугестије да се Доситеј чита онако како је он самога себе објавио, није за сада изазвао преокрет у књижевној историографији. *Грбаво издање* Доситејевог дела показало би како није случајан облик у којем се оно први пут појавило. Питање откуд басне усред оваквог приповедног захвата, а оне су већ биле ту и отуда је право чудо зашто се ово питање не поставља, одмах би раскрило притајену илузију: ум не пребива у приповести него у поуци, а приповест која жели поуку не може остати прича о животу, већ мора постати басна. Доситејев *разроман* могао је већ у самом тренутку објављивања показати зашто је постмодерност прећутана премда је суштствена/епифеноменална у самој модерност и уз њу. Када српска критика буде досегла овај немогући облик романа, раскол двоструке приповедности и басне као њеног немогућег средишта, видеће се оно чега нисам могао бити потпуно свестан у часу док је постмодерно доба израђалао пред очима критичара. Није реч само о томе да се свако дело постмодернитета упитано о модерним разлозима претвара у акт модернизма, и да се у сваком модерном делу гледаном са постмодерним потребама јављају стратегије постмодернизма. Реч је о томе да је постмодернизам све време у модернизму као његова прећутана, тамна страна измицања коначности

смисла. То се више него игде види код Доситеја у прекиду приповедања, како би рекао један критичар којег треба пажљиво читати, дакле у пукотини самог наратива, како бих се у оно доба вероватно ја изразио о интеграцији басне у приповедне стратегије самог *Живота и ђриклъченија*.

Све је само не случајан облик Доситејевог дела, и зато је он скривен, притајен, зато се све сме пре него објавити Доситејев роман онакав какав он јесте: два дела и између њих басне. У баснама проговарају ум и поучителност, без којих је немогуће наставити писати. Из истих разлога се не види и судбина односа *књиџе* и *писма* у Његошевом *Горском вијенцу*, где тај однос одговара на ултимативну дилему модернизма: о разуму смрти. Ниједно доконање о сузама и осмесима, а има изванредних покушаја, не одговара боље на овај раскол него однос књиџе и писма, разлика између фолклорног ума правде у предмодерној заједници која мора да се окупи и хомогенизује, и немогућности да се насиље над Другим оправда у положају слободног грађанског субјекта. У модерној заједници окупљају се различитости и политички интегришу у оквирима позитивне правне норме, а не насиља идентичних обичаја. Друштвено условљена слобода модерног грађанина захтева и десубјективацију, а десубјективација мора поништити писмо. И све то, што би и Дериду забезекнуло, пише у *Горском вијенцу*. Данас, на жалост, све ово, иако је ултимативно питање наше савремености, никога више не тишти и не покреће. Та су времена критичког хероизма, колико год била историјски гротескна, за нама. И ја сам сâм за собом, невољно, као летални исход критике постмодерног доба. Све што се каже у овом новом миленијуму о питањима модернитета и постмодерне су критички постмортем. У басни о критици, разуме се, није било никакве интервенције. Леталан исход је жељена последица политичког процеса у којем је и требало да преживи само политиканство. Зато данас нема више критике, има само пропаганде: комерцијалне и политичке.

Зато је повремено на удару критике оно што су на самом крају постмодерне епохе, као једне епистемичке заравни, писали Горан Петровић и Владимир Тасић. Различита је мотивација и досег те критике, али су исти њени корени. Горану Петровићу би се допустило да у реализованим метафорама чува траг постмодернитета, али његов цинизам према историји је много теже прихватити. Зато се понекад усред највећег успеха његове прозе пробија паракритички покушај да се душебрижно пита какви су то његови ближњи као анђели, или Богородица окружена ратницима, какав је статус фан-

тастике, и зашто опсада Жиче, а не нека друга... Намерно се не види колико је потребно да у време распада вредности буде постављена нека противтежа, макар у дијалогу са ликовима Француза и Чеха, на које нас је недавно сам упозорио. Тако би се и Тасићу опростило егзотично знање, када му се, на шта је он можда и пријемчивији но што је неопходно, не би испостављао рачун за удео у догађајима у којима нити је учествовао, нити треба да због њих дели терет псеудоморалистичког удруживања. Као да је положај неполитичког избеглиштва, какав је и Албахаријев или у основи Пишталов, неопходно експлоатисати. Није ствар књижевности питање политичког псеудоморализма, нарочито не са позиција силе, а то је позиција најмоћније војне организације у историји човечанства, осим можда армија Александра Македонског и Атиле Хунског. Питање књижевности је увек питање хуманизма, и његове немогућности. Уосталом, колико се разликују хуманисти и хуманитарци, толико се разликују критичари и политиканти.

План уништења критике такође је део политичке апокалипсе. То је реализација политичке намере, чега се није могло бити свестан у оно време. Дубоко похрањене у самом средишту историје, силе апокалиптичког сумрака човека, а не богова, нису никаква случајност већ нужна последица историје. Разлика између недоказивог постојања и неподношљивог непостојања ствара неиздрживи притисак. Уместо било какве коначне и свеобухватне сигурности са којом свет треба докрајчити, у њему се умножава поништавање. Да ли се усред пропасти можда ипак може учинити да у толикој многострукости анихилације има нечега беспотребног? Можда све и није вредно поништавања уколико је потребно толико пута разарати свет, можда у њему ипак достаје нешто што није вредно уништења? Зато што свет треба толико пута поништити постаје очигледно да у плану уништења нешто није сасвим докрајчено. Апокалипса не уништава свет као такав, већ га разлаже на посебне планове, и сваки од тих планова претвара у самосталну целину разарања. Отуда план разарања није једно целовито поништавање, већ је нагомилавање осамостаљених аспеката деструкције. Такво распадање целине, раздвајање планова заправо је слика модернитета као таквог. У њему се умножава све што постоји у плановима који се раслојавају и постају засебни, осамостаљени готово до независности. Чим се потпуна самосталност успостави, апокалипса може да почне.

План уништења према томе делује по више основа. Прво се разара право слободног грађана да учествује у власништву над све-

том, затим његова улога у правном и економском систему постаје узалудана, јер је сав легитимитет враћен у поље предмодерне политичке манипулације силом и послемодерне манипулације политичким системом, напоскон укидају се вредност и ексклузивност културе и уметности: приањање уз површину постојања заменило је сваку потребу за трансценденцијом. Тамо где је постојао модернитет чина или свести и нека врста постмодернитета херојске успомене, или знања, сада је само још *риалиџи шоу*, посрбљен и апсолутно одвратан истог часа када се погледа изван матрице скандала, спектакла и фасцинације нискошћу. Заправо, то је крај свега и истовремено последња иронија на рачун Лиотарових размишљања о екранима, или Бодријарових о симулацијама. Постмодерност је иза нас, јер ништа није пред нама, али чим пред нама буде преокрет, она ће се као поље критичког освешћивања модернитета опет *разјавити*. Никада више неће бити посебна епоха, нити је то потребно, али ће опет деловати као у ранијим вековима унутар (идеје) модернитета. Модернитет, иако компромитован у прошлом веку преко *размере сваке неодбрањивости*, није нешто што се може укинути и заменити. Чека се његов нови облик. Такав нови облик је био хеленизам, па хришћанство, ренесанса, и просвећеност, напоскон високи модернизам сам. Биће и доба у којем ће, како је то Хајдегер бриљантно увидео, технологија надоместити сваку онтологију у доба посттехнолошког модернизма.

Ми то нећемо доживети, али има неке среће и у томе да све не доживите.

Aleksandar Jerkov

UNDERSTANDING DISASTER. POSTMODERN AGE IN APOCALYPTIC PERSPECTIVE

Summary

Beginning with the basic concept of the apocalypse as the one of destruction leading toward salvation, the author sets out to elaborate the history of Ancient literature, as well as the archeology of the postmodern condition, with the aim of delineating a few of the relevant literary and historical moments in contemporary Serbian prose writing, ranging from Radomir Konstantinović up to Goran Petrović and Vladimir Tasić. The issue of the postmodern condition is thus brought into relation with the historical and literary dynamics, highlighting the arche-traces of postmodern strategies present with Dositej and Njegoš.

Keywords: modernity, postmodernism, apocalypse, *disauthor*, *disrupture*, *disnovel*, *dismeasure*, *discover*, humanism

Прихваћено за штампу септембра 2010.